

УДК 81-115'44*362

РІВНЕВО-СТУПЕНЕВА ТИПОЛОГІЯ ГРАМАТИЗАЦІЇ
В СУЧАСНОМУ СЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕЧЕННІ¹

Схарактеризовано основні поняття теорії граматизації та встановлено визначальні напрями еволюції лінгвістичних поглядів на граматизацію, витлумачено диференційні ознаки категорійно-рівневої граматизації з простеженням закономірностей початкової (←часткової), напівповної та повної граматизації. З'ясовано тенденції реалізації граматизації на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях, водночас наголошено на тому, що в граматизації чітко виявлюваними є: функційність (позиційна → лінійна → синтагмальна), еквівалентність, аналоговість, цілісність того чи того утворення. Основними ступенями граматизації є: 1) часткова втрата семантичної достатності лексеми у відповідній синтагматичній моделі; 2) перетворення лексеми в напівповнозначну; 3) набуття статусу неповнозначності. Первинним виявом граматизації є зміна нормативно-системного контексту й створення вторинного значущого контексту з посиленням абстрактного характеру лексичної семантики граматизованої лексеми та формування цілісних словосполучень із нею у відповідних внутрішньореченнєвих позиціях.

Ключові слова: граматизація (граматикалізація), категорійна граматизація, рівнева граматизація, функційна граматизація, аналогова граматизація.

У сучасній лінгвістиці теорія граматизації має опертям індоєвропейське порівняльно-історичне мовознавство (Lehmann 45–51), зіставлення мов, фундаментальні гіпотези лінгвістичної типології мов із вирізненням ізолятивної, аглютинаційної флективної груп свого часу стало опертям розмежування відповідних трьох послідовних ступенів розвитку мов (ізолювальний → аглютинаційний → флективний) з кваліфікацією флективного як найдосконалішого (Г. Асколі (Askoli 101–109), І.О. Бодуен де Куртене (Boduen de Kurtene 147–161), Ф. Бопп (Ворр 124–145), К. Бругман (Brugmann 87–95), К. Венер (Werner 45–72), В. Гумбольдт (Gumboldt 28–41), Г. Габеленц (Gabelencz 31–45), Б. Дельбрюк (Delbrück 181–191), О. Єсперсен (Jespersen 247–256), Г. Остроф (Ostgof 42–9)), Г. Пауль (Paul 17, 23–31), В. Томсен (Tomsen 58–61), А. Шлегель (цит. за: (Zahnitko “Semantyko-hramatychnе enerhetychnе yadro diyесlivnosti” 3–5)), Ф. Шлегель (цит. за: (Zahnitko “Suchasni zakonomirnosti hramatyzytsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi” 7–9)), А. Шлейхер (Schleicher 12–14) та ін.). Заявлені підходи мали різний вияв у загальнолінгвістичних студіюваннях, істотним є напрацювання порівняльно-історичного мовознавства, що цілком коректно окреслило закономірності функціонування у флективних мовах особливих утворень як еквівалентних слову чи наближених до нього. Усталене розуміння граматизації ґрунтовано на загальному тлумаченні ступенів розвитку й переходу мов, набуттям мовною системою відповідних характерологічних ознак.

Термін *граматизація* / *граматикалізація* (франц. *grammaticalisation*) уперше сформулював А. Мейє, кваліфікуючи ті чи ті тенденції формування граматичних форм і диференціюючи 1) виникнення нових форм за аналогією з уже наявними; 2) перехід самостійного слова в роль граматичного елемента, тобто “набуття граматичного статусу словом, що було до цього автономним (Meillet 384–400). Визначальним у концепції А. Мейє є обґрунтування синсемантичності й автосемантичності, їх послідовного розмежування, де на позначення останнього процесу та відповідних його етапів А. Мейє використовує термін *граматизація* (Meillet 385). Формування методик дослідження граматизації актуалізувалося в межах порівняльно-історичної (генетичної) та функційно-комунікативної лінгвістичних парадигм (див. праці Е. Бенвеніста (Benveniste 84–100), Л. Блумфілда (Blumfeld 101–121), Дж. Грінберга (цит. за: (Zahnitko “Suchasni zakonomirnosti hramatyzytsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi” 18–23)), О. Єсперсена (цит. за: (Zahnitko “Suchasni zakonomirnosti hramatyzytsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi” 3–12)), В.М. Жирмунського (Zhyrmun's'kyu 3–21), Є. Куриловича (Kurylowych 55–71), О. Мельничука (цит. за: Zahnitko “Suchasni zakonomirnosti hramatyzytsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi” 18–23)), Е. Сепіра (цит. за: (Zahnitko “Suchasni zakonomirnosti hramatyzytsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi” 3–13))), особливо в німецькій мовознавчій традиції другої половини ХХ століття (пор. терміни *grammatikalisierung*, *grammatikalisierung*) та почасти у вітчизняній лінгвістиці. Одним із перших дефінував граматизацію як “розширення сфери вживання морфеми за переходу від лексичного до граматичного або від менш граматичного до більш граматичного статусу, наприклад, від словотвірного форманта до словозмінного” Є. Курилович. Учений скваліфікував його як протилежний процесу лексикалізації (Kurylowych 69). Е. Бенвеніст, досліджуючи формування допоміжних дієслів, розглядає питання *мутацій* граматичних категорій, що своєю ємністю охоплює й граматизацію (Benveniste 16). На сьогодні в теорії граматизації та в її прикладному чи технологійно-прикладних вимірах знаково актуальною постає ціла низка питань, пов'язаних зі з'ясуванням створення синсемантичного простору лексеми, визначенням силового поля категорії і/чи категорій як реалізаторів інтенції граматизації лексеми, що й мотивує потребу такого зразка дослідження, яке

¹ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 “Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсоналогія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання”).

передбачає визначення основних чинників розмивання автосемантичності та формування регулярного заповнення прилексемної позиції вторинними елементами.

Метою розгляду є встановлення категорійного та рівневого простору граматизації із простеженням особливостей співвідношення синсемантичних та автосемантичних потенціалів лексеми, специфікованих на реалізації відповідної граматичної семантики. Поставлена мета актуалізує необхідність розв'язання низки завдань, з-поміж яких значущими постають: 1) визначення еволюції лінгвістичних поглядів на граматизацію; 2) встановлення статусу типологічно рівнорядних / нерівнорядних одиниць у граматизаційних процесах в одній і/чи різних мовах; 3) простеження формування та ємності синсемантичного простору лексеми та набуття нею граматизаційно спеціалізованих інтенцій ознак на різних ярусах мовної системи, розкриттям статусу їх закріплення у віртуальному. Новизна дослідження полягає в теоретичному з'ясуванні закономірностей категорійної та рівневої граматизації з визначенням її зв'язку з функційним навантаженням окремих морфологічних і синтаксичних форм, спеціалізації похідних утворень. Теоретичне значення аналізу ґрунтовано встановленням диференційних, кваліфікаційних і класифікаційних ознак граматизованих форм та конструкцій та визначенням закономірностей внутрішньолексемних видозмін, зумовлених витворенням синсемантичного простору лексеми, переформатуванням її внутрішнього простору. Практичне спрямування студіювання мотивоване можливістю використання його напрацювань і результатів у розробленні спеціальних курсів із теорії мови та кореспондуванні встановлених ознак граматизації у створенні лінгвокомп'ютерних баз даних граматизованих лексем і конструкцій.

Т. Гівон власним афоризмом певною мірою обґрунтував концепцію граматизації: “Сьогоднішня морфологія – це вчорашній синтаксис” (Givón 1979, p. 413), характеризуючи та диференціюючи поряд із граматизацією *синтаксизацію* (syntactization) і *морфологізацію* (morphologization). Етапними в опрацюванні теорії граматизації постали погляди Х. Лемана (Lehmann 26), який дефінував поняття граматизації та деграматизації. З дослідженням Х. Лемана перекликається студіювання Б. Гайне і М. Рей (Heine 22), де скваліфіковано універсальні типи мовних змін у процесах граматизації як “еволюції, під час якої мовні одиниці втрачають семантичну складність, прагматичну значущість, синтаксичну свободу...” (Heine 150).

Особливим є підхід до розгляду граматизації Пола Хоппера та Елізабет Траугот, які простежують заємозв'язок граматизації та лексикалізації з послідовним визначенням кількох основних принципів граматизації (Norreg 23). Джон Байбі та Естен Даль (Bybee 53–103) скваліфікували основні формальні та семантичні властивості граматичних показників – “грамів” (англ. *gram*). Розвиваючи й актуалізуючи цей підхід, можна констатувати, що визначальними параметрами в граматизації (формуванні грамів) постає а) вторинне прилексемне позиційне заповнення; б) втрата автосемантичності; в) актуалізація власне структурного статусу в синтагмальних моделях; г) формування регулярної сполучуваності з окремими елементами, що зумовлює продукування цілісних словосполучень та ін. Поєднання двох і більше чинників надає синсемантичному компоненту узусно відтворюваних інтенцій, що поступово сприяє його кодифікації й наданню системно відтворюваних потенціалів.

Рівневу граматизацію кваліфікують відповідно до статусу мовної одиниці, що зазнає тих чи тих видозмін, що й зумовлює почасти використання термінів на зразок морфологізація, синтаксизація, вживання яких є мало поширеним у силу недостатнього рівня опрацювання заявленого процесу на морфологічному чи синтаксичному ярусах мови. Здебільшого розглядають напрями і встановлюють тенденції втрати автосемантичності та посилення синсемантичності мовної одиниці з урахуванням взаємодії морфологічних і синтаксичних процесів. Активним напрямом морфологізації є набуття тими чи тими повнозначними елементами допоміжного статусу, пор.: *рівень і на рівні, випадок та у випадку, воля і волею, веління і велінням/за велінням, наказ і наказом/за наказом, коло і коло: Мобільник у неї вилучили, от лише розкодувати їм так і не вдалося – занизький рівень профпридатності* (J. Andrukhovych) і *На рівні ситуацій з елементарними діями локалізований теперішній час може виражатися лише формами недоконаного виду* (O. Bondar); *Відіспавшись після обіду, господар кликав мене до вітальні й просив розповісти який-небудь цікавий випадок з історії* (R. Andriyashyk) і *При дозі опромінення 9,6 сГр та потужності 4 сГр/хв показник одноститкової ДНК знижується майже до контрольного за досить короткий проміжок часу, а у випадку з опроміненням при потужності 8 сГр/хв цей показник реєструвався навіть нижче контрольного рівню* (S. Isayenkov); *Загортали в пакетики сіренькі якісь камінці, що Юрко за ними й не нагнувся б, аби його воля, – і так метр за метром, вздовж усього рову, якому, здавалося, кінця-краю не буде* (A. Dimarov) і *Хіба міг цей старий, далекий від життя чоловік, глухий до мови великого народу, між який його вкинуто волею константинопольського патріарха, а чи й самого імператора, – хіба міг він збагнути звивистість шляхів державної мудрості?* (P. Zahrebel'nyi); *Бог свідок, брате Роберто, це веління вашої совісті, я розумію* (V. Drozd) і *Просто велінням доли їй у дванадцять років довелося замінити маму своєму братикові, котрому виповнилося декілька місяців* (Dzerkalo tyrhnya. 2004. 29.05 – 04.06 (№ 21 (496))); *І вже б мені плуганитися отак до станції, бо я майже коло жebraцьке виписав навколо неї, по ближчих селах* (A. Dimarov) і *– Ти, княже, сину Ааронів, поки стоятимеш коло бвивці твого батька і підкорятимешся йому?* (P. Zahrebel'nyi); *Коло хати ріс бузок* (S. Andrukhovych). Категорійна граматизація пов'язана зі ступенем набуття певним елементом ознак іншого частинимовного класу і втраатою власної ідентичної впізнаваності – семантичної достатності. Так, наприклад, набуття іменником ознак аналітичної синтаксичної морфемі (прійменниковості) завжди мотивоване втраатою лексико-семантичної

предметності: *край* – субстанційна семантика ('1. Лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець' (Slovnyk 1982₄ 48): *Зайшла до хати Параска, край спідниці підіткнутий, курей годувала* (V. Drozd) і *край*– аналітична синтаксична морфема (прийменник) з обов'язковою ремаркою в лівобічній частині словникової статті 'прийм. з род. в. указує на місцезнаходження предмета поблизу іншого; біля; коло' (Slovnyk 1982₄ 48): *Схилилася на край столу грудьми сухими, втлюючи очима в нього, Григорія, і ні пари з вус* (V. Drozd). Навіть інтуїтивне спостереження виявляє наявність глибинної (прихованої) субстанційно-просторової семантики у лексеми *край*, що має неспеціалізований вторинний вияв і сприймається з утраченими морфологічним значенням роду, числа та відмінка, оскільки лише невідмінюваний статус гарантує подібну реалізацію. Водночас лексико-семантична предметність може бути внутрішньо діагностована.

Одним із основних джерел граматизації у слов'янських (гіпотетично – і в інших одно- і різносистемних) мовах постають відповідні конструкції, що підтверджує вияв конструкцій зі стрижневим дієсловом руху, пор., наприклад: VmAdj (Verbum motus Adjektivum, де Verbum – дієслово, motus – рух, Adjektivum – прикметник) → *ходити хворим: Он Лаврив – так і не виходився із своєї хвороби, так і ходив хворий з опришками...* (Н. Khotkevych); *Нечитір учора увесь денчик п'яний ходив без шапки; і я його питав, де він пропив шапку* (Н. Kvitka-Osnov'yanenko); *Коли постріли вибухли, ходив сумний переможно-веселими вулицями: гайдамаків побито!* (D. Vuz'ko); *Чорнота ходив схвилований по хаті* (A. Chaikovsk'yy); *Пора, мовляв, знову йти в наступ по всьому ідеологічному (хе-хе!) фронту* (J. Andrukhovych). Визначальним постає первинний семантичний зсув у значенні стрижневого компонента конструкції. Аналізуючи дієслова дії як показники дієслівної орієнтації, Т. Майсак простежує різноманітні процеси морфологізації та синтаксичної орієнтації в різних мовах (Majsak 48–98), маючи на оці під процесом морфологізації "поступову втрату морфосинтаксичної автономності (Majsak 48). Усталеним є розуміння морфологізації (англ. *morphologization*) як "набуття певною послідовністю фонем морфологічної значущості, виділюваність певної послідовності фонем на морфологічному рівні" (Akhmanova 232). А граматизацію (англ. *grammaticalization*) кваліфікують як узагальнення, абстрагування, відсосередження від конкретного лексичного значення (Akhmanova 132), тобто граматизація є втратою повнозначним словом лексичної достатності через використання у допоміжній функції: пор.: – *Отак у мого Антона було: я забудуся під куделею, аж гульк – гейби нема чоловіка в хаті* (R. Andriyashuk); *Ні Марти, ні Аоріана за столом вже не було* (S. Andrukhovych); *Нас було п'ятеро: я, Мерічка, Назар, Тарас і ще один Тарас* (S. Andrukhovych) і *Кожне заняття було виставою, вибухом несподіванок і сюрпризів, і закінчувалося завжди смачним обідом* (S. Andrukhovych); *Гнів Ніни Олександрівни клемотів у грудях, але за ширмою було тихо* (B. Antonenko-Davydovych), де у наведених спостереженнях наявні лексичне значення 'існувати', 'позначення наявності кого-, чого-небудь десь, у когось' у безособовому значенні. Із наявних 15 витлумачуваних лексичних значень в останньому словнику в 6 із 15 (Slovnyk 2010₁, р. 600–706) зафіксовано відтінки, окремі з яких повторювані в різних вимірах – функційному (відсутнє самостійне значення, а лише функційна реалізація такої семантики) та функційно-семантичному (з визначенням окремого значеннєвого простору). До цього варто додати і значення, виділення яких постає функційно-конструктивним, що ґрунтовано на особливих синтагмальних моделях зразка Vf + Inf. Окремим є аналоговий вияв безособовості у статусі лексичного значення, специфіка якого полягає в синтаксичній позиційності в реченнєвій структурі, тому цілком доречно говорити про аналогову позиційність.

Функційно-семантичну безособовість зі значенням 'наближене визначення ваги, кількості, віддалі і т. ін.' (Slovnyk 2010₁, р. 699) виокремлено в другому значенні 'позначення наявності кого-, чого-небудь десь, у когось', пор.: *Розглянувшись уважно, Остап зміркував, що звідси до Кишиниці, де стояв вітряк Якимів, буде верст з тридцять* (M. Kotsyubyn's'kyu); *Між нами було метрів тридцять порожнього мокрого поля* (J. Izdryk); *Повернув голову і зиркнув на мотоцикли. До них було метрів двісті* (M. Kidruk); *Між балконами було метрів шість* (M. Trublayini). У цьому ж значенні вирізняє функційну безособовість (Slovnyk 2010₁, р. 699): *Землі у нас було сім чи сім з половиною десятин* (O. Dovzhenko); *Йосипових синів було двоє поколінь, Манасія та Єфрем* (Bibliya: Relihiyna literatura. Per. I. Ohiyenko); *Вас у батьків було тільки двоє* (V. Kashyn); *Було у матері їх, синів, троє* (S. Vasyl'chenko). Питання в іншому – наскільки викінченою є кваліфікована безособовість. У такого зразка реченнєвих утвореннях функційний статус *бути* → *буде* ↔ *було* є повноцінним і витлумачуваний як самодостатній, що реалізує елемент відповідної структурної схеми N₁Vf, де N₁ застосовано на позначення складеного компонента, що легко помітити у будь-якій такого зразка реченнєвій моделі (*верст з тридцять* – N_{2pl}(Praep)Num; *метрів тридцять поля* – N_{2pl}NumN_{2pl}; *метрів двісті* – N_{2pl}Num; *метрів шість* – N_{2pl}Num; *сім чи сім з половиною десятин* – Num(Conjunction)Num(Praep)N₅N_{2pl}; *синів двоє поколінь* – N_{2pl}NumN_{2pl}; *вас двоє* – N_{2pl}Num; *їх троє* – Pron_{2pl}Num). Цілком очевидно є двоскладність подібного вияву реченнєвих моделей, а тому *бути* → *буде* ↔ *було* мають не одноособову (чи безособову), а повноособову реалізацію.

Функційну безособовість констатовано і в шостому значенні 'перев. мин. або майб. ч., кому, розм. Діставатися, випадати на долю кого-небудь (перев. про покарання за провину)' (Slovnyk 2010₁, р. 699): *Було їй уже за той модний передчасний хвіст [зачіску], критикували на шкільних ... зборах* (O. Honchar), а сьоме значення загалом містить у лівобічній частині ремарку 'безособовість': 'перев. майб. ч., безос., розм. Вистачати' (Slovnyk 2010₁, р. 699): *Буде з мене, поки живу, і мертвого слова, Щоб виливать журбу, сльози* (T. Shevchenko); *Виходить тоді отаман сам з пуці і промовляє до неї: "Віддай, пані, гроші! Пожила ти у золоті, у розкоші, буде вже з тебе – дай іншим!"* (Marko Vovchok); *Запасу на три дні буде* (M. Rud'); *Нащо ж*

мені те багатство – **Буде** з мене й трошки (S. Vasylychenko); *Буде з мене цього сорому та горя, що тепер маю* (V. Vynnychenko); *Невже ще яка біда трапилась? **Буде** вже з нас однієї біди!* – крикнув Єремія і показав пальцем на руїни кляштора та куренів (I. Nechuy-Levyts'kyu); *Змилюйтесь над нами! Згляньтесь хоч над моєю старостю! **Буде** вже з вас* (I. Karpenko-Karyu).

У десятому значенні, що витлумачує суто синтаксичний статус дієслова 'бути' у структурі складеного присудка ('Уживається як зв'язка у складеному присудку (форма теп. ч. *є, єсть* часто опускається)' (Slovnyk 2010₁, р. 699)), також вирізняє функційну безособовість: *На Монастирській слобідці без суду, без слідства <...> **було** розстріляно групу старих матросів та робітників* (O. Honchar); *Неспокійно **було** і в школі, учнів порідшало, і всі ми розуміли без пояснень, чому це вчора не прийшли школярі з Чумаківщини, а сьогодні когось нема з Вигурівщини* (O. Honchar); *Вчора ще зранку в мене було тривожно на серці* (M. Dashkiyev); *Виявилось, що Пувиці **було** розрізано тільки шкіру, що жодної небезпеки немає і що він незабаром має вернутися в будинок* (I. Mikitenko); *Між ліжками **було** зазначено, але в головах між ними стояли великі снопи полину, зв'язаних рогозою* (T. Os'machka); *Ханський трон **було** вивезено в Москву, де він опинився в Грановитій палаті* (J. Hutsalo); *Вгору до садиби Аганіта Сивоокові довелося дертися вже самому – віслюк залишився стояти коло куца з гарними фіалковими квітками; браму **було** зачинено, Сивоок довго грюкав, поки з'явився заспаний женоподібний євнух* (P. Zahrebel'nyu) та функційно-конструктивну безособовість 'тільки мин. ч., безос., розм. у поєднанні з інфінітивом уживається для підкреслення доцільності якої-небудь дії в минулому' з підтвердженням фактичним матеріалом із творів Лесі Українки: ***Було** їм [переможцям] про славу наших предків заспівати, щоб знали силу нашого народу!* (Lesya Ukrainka), де значення множини є відносним, оскільки форма 'було' не містить показників категорійної множини. Констатований функційно-конструктивний вияв безособовості можна розширити і на категорійну одиницю: *Я тоді не думав про літературну кар'єру, бо був дуже молодий і мені ще нічого **було** розповісти людям корисного і повчального* (I. Bahmut).

Останній вияв безособовості як аналоговий фіксовано в п'ятнадцятому значенні 'тільки **буде**, безос. пред., розм. Уживається у знач. *достить, годі*' (Slovnyk 2010₁, р. 699): *Нешвидко встав старший та й каже: "Ще, може, хоче хто сказати?" "Не треба! **буде!** і так гоже!"* (Panas Mynnyu); *Нарешті Чугайстер знемігся. – **Буде**, не можу...* (M. Kotsyubyns'kyu). Аналоговий статус відбито в правобічній частині словника через констатацію 'у знач.', пор.: 'у знач. *достить, годі*'.

Із 15 лексичних значень та наявних у структурі окремих із них 6 відтінків (перше значення – один відтінок; друге значення – два відтінки; третє значення – нуль відтінків; четверте значення – нуль відтінків; п'яте значення – два відтінки; шосте значення – один відтінок; сьоме значення – нуль відтінків; восьме значення – нуль відтінків; дев'яте значення – нуль відтінків; десяте значення – два відтінки; одинадцяте значення – нуль відтінків; дванадцяте значення – нуль відтінків; тринадцяте значення – нуль відтінків; чотирнадцяте значення – нуль відтінків; п'ятнадцяте значення – нуль відтінків) лише одне вказує на безособовість (15 значення), але в загальній граматичній характеристиці, розміщеній у лівобічній частині статті, вирізняє як актуальну інформацію про форму *є* дієслова *бути* в усіх осіб однини й множини з наголошенням її редукування. Таким чином граматизований статус дієслівної лексеми *бути* постає інваріантним, інші ж вияви констатовано як функційний, функційно-конструктивний або аналоговий. Наголошення безособовості у словниковій статті в окремому значенні (15 значення) і/чи в тих чи тих відтінках ґрунтовано на відповідних контекстах, що відбивають вживання тієї і/чи тієї форми аналізованої лексеми, а в інваріанті в лівобічній частині констатовано: *'теп. ч. усіх осіб одн. і мн. має форму *є*, яка може опускатися, рідко *єсть*, *заст. 2 ос. одн. єси, 3 ос. мн. суть; мин. ч. був, була, було; мн. були; майб. ч., 3 ос. одн. буде; наказ. сп. будь; недок.'* (Slovnyk 2010₁, р. 699). Граматизованим постає вияв лексеми *бути* як елемента аналітичної форми майбутнього недоконаного часу: – *Я **буду** доглядати за цією травою, – промовила Мілена* (S. Andrukhovych); – *Коли твоя хата опустіє, ти вечорами, не запалюючи лампи, **будеш** про них думати і... згадаєш мене* (R. Andriyashyk); *Після купелі воно [дитячко – А.З.] **буде** хутко рости* (R. Andriyashyk); – *Отто Вільгельмовичу, не журіться так тяжко, зустрічатися **будемо** зрідка – раз на три місяці щонайбільше, а щодо всього іншого, то будьте собі вільним* (J. Andrukhovych); – *Та, знаєте, чув, що самі **будете** ковалювати* (R. Andriyashyk); *Я корчився од того сміху: видно, **будуть** грабувати цей край ще не один десяток літ* (R. Andriyashyk).*

Граматизованим виявом лексеми *бути* є також одне з його значень – десяте 'Уживається як зв'язка у складеному присудку (форма теп. ч. *є, єсть* часто опускається)' (Slovnyk 2010₁, р. 699): *Він уперше в житті повірив поетам, які твердять, що тільки той щасливий, хто здатен віддавати всього себе іншим* (I. Bilyk); – *Ти, Лапченку, порядний кіт, ти чесний кіт, ти доброзичливий, працюючий і принциповий кіт* (I. Bahmut); *Він законний співавтор усіх їхніх подвигів, для мене, правда, сумнівних* (O. Honchar).

У сучасній лінгвістиці актуальним є питання граматизації зі встановленням основних етапів у лексеми, пов'язаних із втратою автосемантичності, що засвідчує її поступовий рух до синсемантичності: *Чеченці **ходили** від хати до хати чорною овечою отарою* (H. Tyutyunnyk) ↔ ***Ходила** Марія учителем своїм рідним селом уже місяць* (Sil'ski visti. – 2012. – 14.01). У двох випадках вживання дієслівної лексеми *ходити* наявні істотні відмінності, простежувані в особливостях насамперед синтаксичної сполучуваності. У реченні *Ходила Марія учителем своїм рідним селом уже місяць* дієслівна лексема *ходити* зберігає свою локативну семантику – конкретно просторовий вимір із диференціюванням вихідного (*від хати*) та кінцевого (*до хати*), адже в першому значенні цієї лексеми констатовано '1. Ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі

(перев. в різних напрямках) протягом певного часу (про людину або тварин); протилежне *стояти*' (Slovník 1980₁₁, р. 180): Микола *ходив* по хаті мов зачумлений і стискав у кулаки безкровні пальці (R. Andriyashyk); Марта *ходила* взад-вперед, заглядала у вікно, розмовляла з Тарзаном (S. Andrukhovych); Вони самі *варять* собі їсти, зустрічаються на кухні, *ходять* на прогулянки, але переважно сидять у своїх кімнатах (S. Andrukhovych).

Структурний компонент у другому реченні *учителем* у валентно позиційному прогнозуванні дієслова *ходити* є вторинним і постає носієм окремого номінативно-пропозитивного плану (→ *була учителем*). У семантичній ємності лексеми *ходити* легко встановити всю сукупність значень за актуальними в нормативно-системній практиці словниками. До першого значення визначено відтінки: а) 'мати здатність, бути спроможним переміщатися, ступаючи ногами': *Вже третю добу сіє на полонині дрібний мачканий дощик... Віщі ледве ходили, важкі, повні водою, як губка* (M. Kotsyubyn's'kyu); *Сто два роки бабусі моїй, і вона вже й ходить не може* (V. Sosyura); б) 'переміщатися на милицях, з палицею, з чие-небудь допомогою і т. ін.': *Тепер мені ліпше, і я знов можу ходити сама з палкою, а то вже було так, що мене водили, мало не носили* (Lesya Ukrayinka); в) 'по чому, чим, через що. Користуватися для проходу, переходу тощо(дорогою, стежкою і т. ін.): *Через яр ходила Та воду носила* (T. Shevchenko); *Коли б хто балакливий ходив тими глухими, нелюдними шляшками, то б розказував, як частенько він стрічав молодицю з дівчинкою невеличкою* (Marko Vovchok); г) 'пересуватися кроками, певним чином, у якийсь спосіб, мати якусь ходу': *Хоч ходить кінь на чотирьох ногах, Та й той не раз спіткнеться* (L. Hlibov); *Хіба ж воно гарно, як дівка ... ходить, неначе ступа просо товче* (I. Nechuy-Levyts'kyu); *Спритно він пірає та як довго, затримавши дух, по-краб'ячому ходить просто по дну* (O. Honchar); г) 'вештатися, тинятися без діла': *Вже матушка наготувала снідання, порозсилала людей на роботу, ходила, нудилась без роботи, двічі молилась Богу, а панотці все спочивали* (I. Nechuy-Levyts'kyu); д) 'добиратися, йти до якогось місця протягом певного часу, переміщаючись ногами': *Тож, певно, оглянемо виноградники ще в с. Улу-Узені, верстов 12-15 звідси. Ходити далеко буде дуже, а що ж зробиш* (M. Kotsyubyn's'kyu); е) 'гуляти, прогулюватися, проводити час, блукаючи десь': – *Ой у полі могила, Там удова ходила, Там ходила-гуляла, Трути-зілля шукала* (T. Shevchenko); є) 'перен. Проводити час, дружити, водитися з ким-небудь': – *Оце тобі так! – вирвалося у Левка. – Тут чого не передумаєш, а вона ще й з благодійними ходить* (M. Stel'makh); ж) 'марширувати, карбувати крок': *На плаці розставили їх (некрутів) невеличкими куклами, приставили до кожної по старшому та й давай учити: як ходити, стояти* (Panas Muryu); з) 'рухатися в танці, танцювати': *Невесело одначе ходила вона в кадрилі: її думки літали коло Бонковського* (I. Nechuy-Levyts'kyu) – таких відтінків загалом 18, із яких лише один містить у лівобічній частині ремарку *перен.* 'проводити час, дружити, водитися з ким-небудь': *Я часто бував тут ще хлопчиком, ходив з друзями, а ще недавно водив сюди гостей з-за кордону* (Korespondent. – 2002. – № 2). У їхній реалізації домінування стрижневого компонента семантики дієслова є відносним, оскільки значущими постають: 1) 'перебувати в стані переміщення' (відтінки (а), (в)); 2) 'перебувати в стані переміщення за допомогою чогось' (відтінок (б)); 3) 'перебувати в стані незайнятості' (відтінки (е), (є)); 4) 'перебувати в стані тримання кроку, танцю' (відтінки (ж), (з)). Зміщення в лексичній семантиці дієслова *ходити* зумовлені розширенням постлексемної сполучуваності, що відбувається через заповнення контактної дієслівної позиції лексемами без значення просторового виміру, пор.: *ходити в танці* (→ *водити танець* ↔ *танцювати*), *ходити чітким кроком* (→ *тримати чіткий крок* ↔ *крокувати*). До цього статусу почасти наближається вияв дієслівної лексеми *сходити* в окремих її синтагмальних моделях: *Повільним кроком сходили вони стежками, що лишались поміж окопами глибокого й широкого рову* (I. Bilyk) → *повільно крокували; йти: Я йшов повільним кроком, потихкуючи цигаркою* (V. Vynnychenko) → *повільно йшов; Димка йшов додому повільним кроком, не так, як завжди* (K. Hryb) → *повільно йшов; Він йшов повільним кроком* (O. Kobylans'ka) → *повільно йшов; ступати: Пан президент ступає розмірено, повільним кроком, рівно, як священний посуд, несучи голову* (V. Vynnychenko) → *розмірено, повільно крокував, пор.: сходити – '4. Залишати яке-небудь місце, переходячи на інше; відхилятися від попереднього напрямку'* (Slovník 1978₉, р. 895); *йти* ↔ *ити* – '1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин); протилежне *стояти, бігти*' (Словник 1978₄, с. 53); *ступати* – '2. Переставляючи ноги, роблячи кроки, змінювати місце в просторі, рухатися, йти (про людину або тварину)' (Slovník 1978₉, р. 805).

Подібне спостережувано і в іншому значенні дієслова *ходити*: 2) 'на що, а також з інфінітивом. Вирушати куди-небудь, до когось з певною метою' (Slovník 1980₁₁, р. 105): *Вчора ходив Денис до матері послухати розповідь про її страждання в не такі уже й далекі роки війни* (V. Drozd); 'по що, за чим. Йти кудись з тим, щоб дістати, привезти, принести і т. ін. кого-, що-небудь' (Slovník 1980₁₁, р. 105): *Добре вранці по гриби ходити, щоб відразу їх знайти* (A. Jana); або ж 'по що, за чим. Йти кудись з тим, щоб дістати, привезти і т. ін. кого-, що-небудь' (Slovník 1980₁₁, р. 105): *Щасливому по гриби ходити, а нещасному по лісу бродити* (Narodna tvorčist'); *Отут треба постояти, подождати, чи не побачу Оленки. Сюдою дівчата ходять по воду, сюди виходять пісень послухати* (I. Nechuy-Levyts'kyu); *Уляну на смерть забила глина, за котрою вона ходила перед великоднем* (M. Kotsyubyn's'kyu) та ін. Із п'ятнадцяти наявних відтінків другого значення у п'яти можна спостерігати вкраплення граматизації – видозміну заповнення придієслівного валентнозумовленого компонента. Цей вияв охоплює семантику: а) 'постійно бути біля кого-небудь, залицяючись, домагаючись взаємності або настирливо добиватися чогось від нього': *Вона любила хлопців і була б рада, щоб вони ходили за*

РОЗДІЛ І. МАТЕРІАЛИ ДО XVI МІЖНАРОДНОГО З'ЇЗДУ СЛАВІСТІВ
ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ У ДІАХРОНІЇ ТА СИНХРОНІЇ

нею чередою (М. Kotsyubyns'kyu); б) 'бути присутнім на якомусь святі, брати участь у гулянці': *А як батько образився, – як не пустить більш по весіллях ходити – де тоді Якова побачиш?* (Marko Vovchok); в) 'бувати де-небудь, виконуючи якусь роботу, займаючись чимсь': *Я ще не хожу [ходжу] на службу, а сподіваюся, що до 15 може вже буду ходити* (Panas Murgnyu); *Він часом три або чотири дні поспіль не ходив на роботу і вертався додому п'яний* (I. Nechuy-Levyts'kyu); *Ей, вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша. Ярина торік вже ходила* (Lesya Ukrayinka); г) 'вирушати куди-небудь з метою найнятися на роботу, заробити грошей': *Усе так само ходила удова на поденицину, та усе менша їй плата була* (Marko Vovchok); *Він був убогий собі сирота, усе ходив по наймах, у чумаках да в чабанах, дак не доводилось йому косити* (Hanna Barvinok); *Робила ж [Маруся] як проклята – по домах ходила прати* (А. Holovko); *Не буде ні проклятих глитаїв Огієнків, ні панських прикажчиків, до яких мати ходить в'язати за шостого снопа* (О. Honchar); г) 'зі сл. війна, бій, атака, похід, рейд, військо і т. ін. Брати участь у військових діях': *Часто у розвідку ходили. А танкова розвідка – майже завжди бій* (Mykyta Chernyavs'kyu).

Студіювання граматизованих інтенцій дієслів зразка *іти* (*іти*), *ступати*, *ходити* вимагають ширшого текстового корпусу, хоча ґрунтовний аналіз окремих значень потвердив регулярність декількох чинників граматизації: зміну придієслівного валентнозумовленого елемента, певне розмивання семантичної достатності лексеми, формування цілісності словосполучення (*ступати* → *повільним кроком* та ін.).

Загалом у сучасній лінгвістиці (англістиці, германістиці, русистиці, україністиці та інших) усталився термін *граматизація* (англ. *grammaticalization*, поряд і *grammaticization*, і *grammatization* (Lass 256)), яку слід розуміти як процес (підтвердженням постають спостереження над дієслівними лексемами на кшталт *бути*, *ходити*, *іти* (*іти*), *ступати*). Останній спричинює більш-менш ослаблення лексичного значення одного з компонентів словосполучення з послідовним перетворенням з лексично значущого в напівслужбове та службове слово, у якому повністю домінує граматичне значення (пор.: (Zahnitko "Suchasni zakonornosti hramatyzatsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi" 24)). Початковий етап граматизації простежувано на перетворенні певних придієслівних (постдієслівних / задієслівних) компонентів у допоміжні (так звані аналітичні синтаксичні морфеми: *іти наперекір* → *іти наперекір долі* – нім. *dem Schicksal widerstehen* (рос. *противиться судьбе*); *Kannst dem Schicksal widerstehen, / Aber manchmal gibt es Schläge; / Will's nicht aus dem Wege gehen, / Ei, so geh' du aus dem Wege!* (Johann Wolfgang von Coethe), пор. також бездієслівний вислів *наперекір долі* – нім. *dem Schicksal zum Trotz*; пор. також нім.: *ein solches Verhalten liefe seinen eigenen Interessen zuwider* 'Таке відношення йшло б наперекір (всупереч) його власним зацікавленням'; *Das läuft den Vorschriften zuwider* 'Це йде всупереч приписам'; *перебувати зовні* (**Зовні** вона червоною глиною помазала деревини, а на стиках – синькою, і її убога оселя своїм вікном-шибкою веселише глянула на світ (О. Chornohuz)) → *знаходиться зовні будинку* (*Білий кінч бігав зовні стайні, намагаючись перестрибнути через огорожу* (V. Drozd) – нім. (за межами будинку) – *draußen sein* (зовні, на вулиці) → *знаходиться зовні будинку: außerhalb eines Raumes, Gebäudes*, пор. також різні випадки перехідності між службовими та повнозначними словами, зумовлені різними ступенями граматизації, на зразок: *у селі – навколо села – посеред села; серед весни – протягом весни – всередині весни*; пор. також нім. *im Dorf – um das Dorf herum – mitten im Dorf, mitten im Frühling / im Frühling* (укр. *весною*) – *im Laufe des Frühlings / während des Frühlings – mitten im Frühling*.

У граматизації чітко простежуваними є: функційність (позиційна → лінійна → синтагмальна), еквівалентність, аналоговість, цілісність того чи того утворення. Основними ступенями драматизації, наприклад, в українській та німецькій мовах є: 1) часткова втрата семантичної достатності лексеми у відповідній синтагматичній моделі, пор.: *називатися старшим, керувати аспірантами* – нім. *Doktoranden betreuen, командувати полком* – нім. *ein Bataillon/Regiment befehligen* і под.; 2) перетворення лексеми в напівповнозначну: *робити модель* – нім. (залежно від того, що саме за модель: модель судна – *bauen*, ляльку Барбі – *basteln, anfertigen* – виготовляти і т. ін.), *робити обшук* – нім. *Akk. durchsuchen, робити спробу* – нім. *einen Versuch machen/ unternehmen = versuchen, etw. zu machen* та ін.; 3) набуття статусу неповнозначності: *мати надію* – нім. *auf Akk. hoffen, мати мрію* – нім. *von Dat. träumen, мати відчуття* – нім. *ein Gefühl haben* тощо. До цього можна також додати одне зі значень дієслівної лексеми *ходити* – сьоме (Slovnyk 1980₁₁, р. 105). За твердженням В. Жирмунського, "звичай граматизації підлягають слова, яким властиве досить широке (загальне) значення": це дієслова "широкої семантики" на зразок 'мати' ('володіти') і 'починати' ('ставати'), і далі "дієслова спокою та руху", модальні дієслова, особові займенники, вказівні та неозначені займенники, "прислівники місця та інші обставинні слова" (Zhyrmonskiy 25). Граматизація постає не одномоментною, для її реалізації необхідними є відповідні ступені семантичних зрушень у слові, що охоплюють тривалий час і відбуваються поступово. Будь-які зміни в граматичній системі потрібно спостерігати щонайменше протягом ста й більше років.

Лексикалізація не є зворотним процесом щодо граматизації, тому що внаслідок її дії наявне "об'єднання групи слів з розвитком нового значення цілого (граматичного або лексичного), відмінного від значення суми його частин": лексикалізація словосполучення – це "перетворення групи слів у більш-менш стійку фразеологічну єдність, що становить у смисловому плані фразеологічний еквівалент із займенником слова" (Zhyrmonskiy 25). Питання граматизації в українській та німецькій мовах належить не до суто синхронної площини, в розрізі якої складно встановити не тільки основні закономірності видозміни тих чи тих конструкцій, але й простежити набуття ними відповідної регулярності. Дослідження граматизації має опертям

“процесуальний підхід” (В. Жирмунський), тому що тільки в цьому разі легко встановити етапність граматизації, особливо в тому разі, якщо на конкретних фактах виявляти поступовість редукування автосемантичності (пор. аналіз дієслівної лексеми *ходити*). Початковим виявом граматизації в цьому разі є нерегулярність синтагмальної позиції в синтаксисі на зразок *робити обшук, робити стрибок* – нім. *einen Sprung machen, робити вправи* – нім. *Übungen machen, робити подвиг* – нім. *eine Heldentat begehen/ vollbringen* (офіційно-ділове, високе – *зреалізувати*) / *eine Heldentat machen* (більш розм.); (пор. *робити стіл* – *einen Tisch bauen* (*Einen Tisch selber bauen* (www.bau-anleitungen.com/bauanleitung-tisch-einen-tisch-selber-bauen) / *anfertigen* (виготовляти) – *Tisch nach Maß anfertigen / herstellen* (виробляти) (*Ich wollte mir schon seit einiger Zeit einen kaufen, aber da ich ja jetzt das Bastelfieber habe, könnte ich doch selber einen Tisch herstellen* (www.woodworker.de/) / *einen Puppentisch basteln* (змайструвати)) (пор.: (Slovnyk 1977₈, р. 583; Slovar' 1996₃, р. 25-26)). Для лексеми на кшталт *робити* істотним є синтагмальний плеоназм *робити роботу*, позначаючи спільно з останньою (1) ‘займатися якою-небудь справою, діяльністю’; пор., також нім. *seine Arbeit machen*. До лексеми *робити* прилягають лексеми *працювати* (Slovnyk 1977₈, р. 521-522; Slovar' 1996₃, р. 402] і *трудитися*, пор. нім. *machen, tun, arbeiten*. Значення (1) у більшості його синтагмальних виявів засвідчує один із перших етапів граматизації – відносну нерозкладність та можливість функційної заміни одним словом: *робив ревізію* → *ревізував*; *робив уступку* → *уступав*; *робила перев'язку* → *перев'язувала*; *робили відхід* → *відходили*. У цьому разі нормативно неможлива заміна дієслова *робити* будь-яким із його синонімів (*працювати, трудитися*), що засвідчує регулярну обмежувальну сполучуваність аналізованої дієслівної лексеми. Водночас подібна ознака засвідчує більшу давність конструкцій із дієсловом *робити* та його усталену сполучуваність із поступовим розмиванням власної семантичної достатності (перший (семантичний) ступінь граматизації з чітко простежуваною регулярністю на синтаксичному рівні). У низці фіксованих сполук української мови функційна заміна синонімами, де стрижневе слово продукує синонім – похідне дієслово, неприпустима, що мотивоване відносною втратою лексичного значення дієслівним елементом *робити* та перенесенням основного значення на другий компонент усталеної сполуки, пор.: *робити візит* (*візити*) → **візитувати*; *робить коліно* → **колінувати*; *робили своє діло* → **ділувати*; *робила сцену* → **сценувала*.

Синонімічне дієслово *працювати* в українській та німецькій мовах має регулярний вияв сполучуваності з іменниками – найменуваннями професій, що в цій моделі набуває синсемантичного статусу (семантичний + лексичний рівні граматизації): *працювати лікарем* (пор. нім. *Wenn Sie in Deutschland als Arzt/Ärztin tätig sein wollen, Wenn Sie nur für einen begrenzten Zeitraum in Deutschland als Arzt/Ärztin arbeiten wollen, können Sie eine befristete Berufserlaubnis beantragen*), *працювати викладачем, працювати стельмахом* (= *лікарювати, викладати, стельмахувати*). Менш поширені в такій моделі дієслова *робити* й *трудитися*, що значною мірою мотивовано їхньою стилістичною специфікацією.

Вивчення граматизаційних процесів, які відбуваються в мові, належить до знакових завдань сучасної лінгвістики. Граматизація простежується в разі втрати семантичної достатності певним компонентом та витворення похідної достатності внаслідок регулярної сполучуваності з іншим елементом, переміщенням автосемантичності на цілісну словосполуку. Одним із виявів граматизації може виступати набуття статусу кількісних квантифікаторів тими чи тими іменниками. Основне їхнє значення – семантика неозначено-великої кількості із суб'єктивним відтінком на зразок ‘дуже багато’, пор.: *море книг, гора зошитів* і под. Слова на кшталт *море, гора* первинно називають природні об'єкти, пор.: *море* – 1) частина океану – великий водний простір з гірко-солонною водою, що більш-менш оточений суходолом; 2) дуже велике штучне водоймище; 3) *перен.* Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площина; 4) *перен.* Велика кількість чогось (Slovnyk 1973₄, р. 802); *гора* – 1) значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень; 2) велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось (Slovnyk 1971₂, р. 125–126). Для іменника *море* перше і друге значення є неприкдатними, а для іменника *гора* – таким є перше значення. У цих значеннях вони є субстанційними, у межах речення заповнюють відповідні синтаксичні позиції аргументів: *Як понесе з України / У синє море / Кров ворожу... / отоді я / І лани і гори – / Все покину* (Т. Shevchenko); *Каховське море і сьогодні викликає багато наукових суперечок* (Holos Ukrainy. – 2010. – 28.05); *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою* (Т. Shevchenko). В інших значеннях іменники *море* (третє і четверте) і *гора* (друге) зазнають суттєвого семантичного “зрушення”, генітивна конструкція, у межах якої вони є вершинними (пор.: *гора книг, море людей*), “провокує” зміщення в їхніх значеннях. У цьому разі іменник переходить до класу предикатних (предикативних), або релятивних, що мають власний аргумент, заповнюваний множинністю. Іменник не позначає предмет, а оцінює кількість об'єктів у цій множинності.

Висновки та перспективи подальшого опрацювання проблеми категорійно-рівневої граматизації мотивовані функційним навантаженням і значущістю процесів граматизації в сучасних мовах, витворенням новітніх синсемантичних просторів автосемантичних лексем, а також нерівнорядністю процесів та етапів на кожному з мовних ярусів. Знаковими в цьому вимірі є дієслівні лексеми горизонтального та вертикального переміщення, з-поміж яких першим властивий ємніший потенціал граматизації в українській та німецькій мовах. Особливості та закономірності граматизації простежувані в її основних ступенях (частковий / напівповний / повний) та на відповідних рівнях (семантичному, лексико-семантичному, синтаксичному, морфологічному). Не менш значущим постає студіювання напрямів граматизації з-поміж інших повнозначних частин мови – іменника, прикметника, прислівника, встановлення функційно-позиційних параметрів

РОЗДІЛ I. МАТЕРІАЛИ ДО XVI МІЖНАРОДНОГО З'ЇЗДУ СЛАВІСТІВ
ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ У ДІАХРОНІЇ ТА СИНХРОНІЇ

граматизованих словосполук на кшталт *один із нас, більшість громадян, по дві чи три посівні кампанії* в реченнєвій структурі. Граматизація належить до процесуальних явищ, аналіз яких слід здійснювати на тривалому історичному зрізі, а її результати необхідно встановлювати на матеріалі різносистемних мов. Одним із перспективних прикладних напрямів студіювання проблем граматизації є створення цілісної лінгвокомп'ютерної бази даних із чітким тегуванням її полів, що відбиватимуть характерологічні виміри контекстного діагностування синсемантичного простору дієслівних лексем вторинного абстрагування.

References

- Ascoli, Graciano. *La pasitelegrafia*. Trieste: Tipografia del Lloyd Austraco, 1851. Print.
- Benveniste, Émile. "Mutations of linguistics categories". *Directions for historical linguistics*. Austin; London: University of Texas Press, 1968. Print.
- Blumfyld, Leonard. *Yazyk (Language)*. Moskva: Prohress, 1968. Print.
- Boduen de Kurtene, Ivan. *Izbrannye trudy po obshchemu jazykoznaniju. T. II (Selected Works on General Linguistics)*. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1963. Print.
- Brugmann, Karl. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Auf Grund des funfbandigen Grundrisses der vergleichenden der indogermanischen Sprachen*. Berlin-New York: de Gruyter, 1922. Print.
- Bybee, J.L. "The creation of tense and aspect systems in the languages of the world". *Studies in language*: 13.1 (1989): 51–103.
- Delbrück, Bertold. *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*. 6. Aufl. Breitkopf und Haertel, Leipzig 1919. Reprint im Georg Olms Verlag, Hildesheim 1976. Print.
- Gabelentz von, Hans Georg Conon. *Die sprachwissenschaft; ihre aufgaben, methoden und bisherigen ergebnisse*. Leipzig: C.H. Tauchnitz, 1901. Print.
- Givón T. On understanding grammar / T. Givón. – New York: Academic Press, 1979. – 379 p.
- Heine, B., Reh, M. *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Helmut Buske, 1984. Print.
- Hopper, P. J., Traugott, E.C. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. Print.
- Humboldt von, Wilhelm. *Izbrannye trudy po jazykoznaniju (Selected Works on Linguistics)*. Moskva: Progress, 1984. Print.
- Jespersen, Otto. *Filosofija grammatiki (Philosophy of Grammar)*. Moskva: Izdatelstvo inostranoj literatury, 1958. Print.
- Kurylowicz, Yuriy. "The evolution of grammatical categories". *Diogenes*: 51 (1965): 55–71.
- Lass, R. *Historical linguistics and languagechange*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Print.
- Lehmann, Ch. *Thoughts on grammaticalization: a programmatic sketch*. Cologne: Universität zu Köln, Institut für Sprachwissenschaft, 1982. Print.
- Majsak, Timur. *Tipologiya grammatikalizacii konstrukcij s glagolami dvizheniya i glagolami pozicii (Typology of Grammatical Constructions With Verbs of Movement and Verbs of Position)*. Moskva: Yazyki slavianskikh kultur, 2005. Print.
- Meillet, Antuan. "L'evolution des forms grammaticales". *Scientia*: 12(26) (1912): 384–400. Print.
- Osthoff, Hermann, Brugmann, Karl. *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. Vol. 1. Leipzig: Hirzel, 1878. Print.
- Paul, Herman. *Principy istorii jazyka (Principles of the History of Language)*. Moskva: Izdatelstvo inostranoj literatury, 1960. Print.
- Schleicher, August. *Die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen*. Weimar: H. Böhlau, 1865. Print.
- Thomsen, Wilhelm Ludwig Peter. *Inscriptions de l'Orkhon*. København: Universitetsforlag København, 1896. Print.
- Werner, Karl. *Udelukkelse fra loven om konsonants første bevægelse*. København: Universitetsforlag København, 1874. Print.
- Zahnitko, Anatolii. "Semantiko-hramatychne enerhetychne yadro diyeslivnosti (Semantic-grammatical energy core of verbiage)". *Movoznavstvo (Linguistic:)* 5 (2014): 3–13. Print.
- Zahnitko, Anatolii. "Suchasni zakonmirnosti hramatyzatsiyi: strukturno-stupenevi ta funktsiyno-yarusni realizatsiyi (Modern patterns of grammar: structural-stage and functional-tiered implementations)". *Movoznavstvo (Linguistic:)* 6 (2014): 3–12. Print.
- Zhyrmunskyy, Viktor. "O granicach slova (On the boundaries of words)". *Voprosy jazykoznanija (Questions of linguistics:)* 3 (1961): 3–21. Print.

List of sources

- Akhmanova, Ol'ha. *Slovar' linyvystycheskykh terminov (Dictionary of Linguistic Terms)*. Moskva: Sovet'skaya entsyklopedyya, 1966. Print.
- Andriyashyk, Roman. *Lyudy zi strakhu (People are Afraid)*. Kyiv: Dnipro, 1983. Print.

- Andrukhovych, Sofiya. *Zhinky yikhkh cholovikiv (Women Free Men)*. Ivano-Frankivs'k: Lileya-HB, 2005. Print.
- Andrukhovych, Yuriy. *Moskoviada (Muscovite)*. Ivano-Frankivs'k: Lileya, 2000. Print.
- Avramenko, Oleksandr, Avramenko, Valentyn. *Zruynovani zori (Destroyed the Stars)*. Kyiv: Zelenyy pes, 2007. Print.
- Bahmut, Ivan. *Pryhody chornoho kota Lapchenka, opysani nym samym (Adventures of the Black Cat of Lapchenko, Described by Him)*. Kyiv: Dnipro, 1964. Print.
- Barvinok Hanna, Chubyns'kyy, Valer'yan. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv: Vydavnyche T-vo "Chas", 1927. Print.
- Bazhan, Mykola. *Polit kriz' buryu (Flight through the Storm)*. Rezhym dostupu: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%91%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%BD/20109/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82-%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C-%D0%B1%D1%83%D1%80%D1%8E> (07.11.2017).
- Berdnyk, Oles'. *Chasha Amrity (Cup Amrity)*. Kyiv: Dnipro, 1989. Print.
- Bibliya* abo knyhy Svyatoho Pys'ma Staroho i Novoho Zapovitu iz movy davn'oyevreys'koyi y hrets'koyi nanovo perekladena (The Hebrew-Greek Bible or Holy Scriptures of the Old & New Testaments Re-translated) / Per. I. Ohiyenka. K.: Ukrayins'ke bibliyne tovarystvo, 2007. Print.
- Bilyk, Ivan. *Tanho (Tango)*. Kyiv: Radyans'kyy pys'mennyk, 1968. Print.
- Bondar, Ivan. *Systema i structura functional'no-semantychnykh poliv temporal'nosti v suchasnyi ukrayins'kyi movi*. Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrayiny, 1998. Print.
- Bondar, Oleksandr. *Systema i struktura funktsional'no-semantychnykh poliv temporal'nosti v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi (The Structure of the System is Functional-Semantic in the Temporal Aspect of such a Ukrainian Literary Movement)*. Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrayiny, 1998. Print.
- Buz'ko, Dmytro. *Chayka (Gull)*. Kyiv: Dnipro, 1991. Print.
- Chaykovs'kyi, Andriy. *Oleksiy Korniyenko (Oleksiy Korniyenko)*. Kyiv: Veselka, 1992. Print.
- Chernyavs'kyi Mykyta. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv: Dnipro, 1990. Print.
- Chornohuz, Oleh. *Tvory: V 2-kh t. T. 2: Pretendenty na papakhu (Applicants on the Dad)*. Kyiv: Dnipro, 1986. Print.
- Dashkiyev, Mykola. *Pravo na risk. Dovichni muky pekla (Right to Risk. Life's torment of Hell)*. Kyiv: Veselka, 1974. Print.
- Dimarov, Anatoliy. *Vybrani tvory (tvory (Selected Works))*. Kyiv: Dnipro, 1999. Print.
- Drozd, Volodymyr. *Vybrani tvory (tvory (Selected Works))*. Kyiv: Dnipro, 2001. Print.
- Dzerkalo tyrhnya (the mirror of the week)* (1999–2010). Print.
- Holovko, Andriy. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv: Dnipro, 1971. Print.
- Honchar, Oles'. *Tvoya zorya (Your Star)*. Kyiv: Dnipro, 1982. Print.
- Hryb, Kuz'ma. *Khochha lyst i ne diyshov (Although the Letter did not arrive)*. Kyiv: Veselka, 1990. Print.
- Hutsalo, Yevhen. *Mental'nist' ordy (Mentality of the Horde)*. Kyiv: Vydavnychyy dim "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya", 2007. Print.
- Isayenkov, Serhiy. *Vplyv potuzhnosti dozy na vykhid poskodzhen' DNK v klitynakh roslyn (Influence of Dose Rate on the Output of DNA Damage in Plant Cells)*: Avtoref. dys.... kand. bioloh. nauk. Kyiv, 1999. Print.
- Izdryk, Yuriy. *Ostriv KRK ta inshi istoriyi (KSC Island and other Stories)*. Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 1998. Print.
- Karpenko-Karyy, Ivan. *Vybrani p"yesy (Selected Pieces)*. Kyiv: Dnipro, 1970. Print.
- Kashyn, Volodymyr. *Tini nad Latorytseyu (Shadows over Latorica)*. Kyiv: Radyans'kyy pys'mennyk, 1974. Print.
- Khotkevych, Hnat. *Aviron (Aviron)*. Kyiv: Dnipro, 1990. Print.
- Kidruk, Maksym. *Boh: Atakams'ka kryza (God: Ataka's Crisis)*. Kharkiv: Knyzhkovyy klub "Klub simeynoho dozvillya", 2012. Print.
- Kobylyans'ka, Ol'ha. *Zemlya (Earth)*. Kyiv: Dnipro, 1971. Print.
- Kvitka-Osnov"yanenko, Hryhoriy. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kharkiv: Prapor, 2008. Print.
- Nechuy-Levyts'kyi, Ivan. *Knyaz' Yeremiya Vyshnevets'kyi (Prince Yeremiya Vyshnevets'kyi) / Tvory: V 10-ty t. T. 7*. Kyiv: Naukova dumka, 1966. S. 5–259. Print.
- Os'machka, Todosiy. *Starshyy boyaryn (The elder Boyar)*. Kyiv: Naukova dumka, 2002. Print.
- Slovar' ukrayins'koyi movy (Dictionary of the Ukrainian Language)*: V 4-kh t. / uporyadkuvav Borys Hrinchenko. Kyiv: Naukova dumka, 1996. Print.
- Slovnnyk ukrayins'koyi movy (Dictionary of the Ukrainian Language)*: V 11-y t. Kyiv.: Naukova dumka, 1970 – 1980. Print.
- Slovnnyk ukrayins'koyi movy (Dictionary of the Ukrainian Language)*: V 20-y t. Kyiv: Naukova dumka; Ukrayins'kyi movno-informatsiynyy fond, 2010 – 2017. Print.
- Shevchenko, Taras. *Kobzar (Kobzar)*. Kyiv: Dnipro, 2002. Print.

- Trublayini, Mykola. *Hlybnyy shlyakh (Deep Path)*. Kyiv: Veselka, 1988. Print.
Tyutyunnyk, Hryhoriy. *Vyr (Whirlpool)*. Kharkiv: Folio, 2012. Print.
Vasyl'chenko, Stepan. *Neslukhnyanyu hlechyk (Unfluent Pitcher)*. Kyiv: Veselka, 1991. Print.
Vynnychenko, Volodymyr. *Krasa i syla (Beauty and Strength)*. Kyiv: Dnipro, 1989. Print.
Vovchok, Marko. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv: Dnipro, 1972. Print.
Zahrebel'nyy, Pavlo. *Dyvo (Miracle)*. Kyiv: Radyans'kyu pys'mennyk, 1968. Print.

Надійшла до редакції 10 жовтня 2017 року.

LEVEL-GRADED TYPOLOGY OF GRAMMATICALISATION IN A MODERN SLAVONIC SENTENCE

Anatoliy Zahnitko

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Donetsk National University named after Vasyl' Stus, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: there are a number of issues related to the elucidation of creation of the synsemantic space of lexemes, the definition of the power field of category and / or categories as implementers of the intention of grammaticalisation of the lexeme in the theory of grammaticalisation and in its applied or technology-applied dimensions. It motivates the need for such a sample of research, which involves the definition of the main factors of erosion of auto-semantic and formation of regular fillings a near-lexeme position by the secondary elements.

Purpose: consideration and establishment of the categorical and level grammatical space with tracing of the peculiarities of correlation between the synsemantic and auto-semantic potentials of the lexemes specified in implementation of the corresponding grammatical semantics.

Results: there appears such defining parameters of grammaticalisation (formation of grams) a) secondary near-lexeme positional filling; b) loss of auto-semantic; c) actualization of the actual structural status in syntagmatic models; d) formation of regular interconnectivity with separate elements, which determines the production of integral word combinations, etc. Combination of two or more factors gives the synsemantic component of the playable intentions, which gradually contributes to its codification and the provision of systemically reproducible potentials.

One of the main sources of grammaticalization in the Slavonic languages (hypothetically - and in other homo- and heterogenous languages) is the corresponding constructions, which confirms the manifestation of constructions with the main verb of movement, for example: VmAdj (Verbum motus Adjektivum, where Verbum is the verb, motus - movement, Adjektivum - adjective) → ходити хворим.

Discussion: the processing of the problem of categorical level grammaticalisation is motivated by the functional load and significance of the processes of grammaticalisation in modern languages, the creation of the newest synsemantic spaces of auto-semantic lexemes, as well as the unevenness of processes and stages on each of the language tiers. Signs are verbal lexemes of horizontal and vertical displacement, among which the first have the more extensive potential of grammaticalisation in the Ukrainian and German languages. Characteristics and regularities of grammaticalisation are traced in its main stages (partial / semi-complete / full) and at corresponding levels (semantic, lexico-semantic, syntactic, morphological). Significant is the study of grammatical directions among other notional parts of speech - nouns, adjectives, adverbs, the setting of functional-position parameters of grammaticalised phrases such as *один із нас, більшість громадян, по дві чи три посівні кампанії в реченнєвій структурі*. Grammaticalization refers to procedural phenomena, the analysis of which must be carried out on a long historical cut, and its results must be established on the basis of the material of languages of different systems. One of the most promising areas of studying problems of grammaticalization is the creation of a comprehensive linguistic computer database with a clear tagging of its fields, which will reflect the characterological dimensions of the context diagnosis of the semantic space of the verbal lexem secondary abstraction.

Keywords: grammaticalization, intralexeme changes, auto-semantic, synsemantic, level grammatisation, degree of grammar.

Vitae

Anatoliy Zahnitko is Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Head of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Donetsk National University named after Vasyl Stus. His areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, categorical linguistics, lexicographic linguistics, and text linguistics.

Correspondence: a.zahnitko@gmail.com